

„MOL V DRAHÉM ROUŠE...“ – SBÍRKA PŘÍSLOVÍ JAKUBA SRNCE Z VARVAŽOVA A JEJÍ LATINSKÉ PRAMENY*

Marta Vaculínová (Praha)

‘Mol v drahém rouše...’ [A Moth Clad in Goodly Apparel]. A Collection of Proverbs by Jakub Srnec of Varvažov and Its Latin Sources

Abstract: In 1582, the first printed collection of Czech proverbs by Jakub Srnec of Varvažov, *Dicteria seu proverbia Bohemica*, was printed. It became the basic source of the material for later collections of this kind by J. A. Comenius, J. Dobrovský and others. It was inspired by the *Adagiorum chiliades* by Erasmus of Rotterdam. Based on them, it was divided into *centuria* and decades. Unlike other early modern collections of proverbs, it does not contain only the Latin translation of the mentioned proverbs – its Latin explanatory component is much richer. This is connected with the fact that the collection was originally conceived as a teaching aid for Srnec’s private school for pupils from noble families. Each proverb is accompanied by a number of related, explanatory or antithetical sentences, which resembles the genre of the collections of sentences. The authors of the sentences are given in the margins. There is a large share of ancient classics, medieval anonymous proverbs and biblical quotations. Less than one-third are quotations from early modern authors. Logically, Erasmus is the most represented among them, followed by relatively unknown Christoph Aulaeus, a professor at the university of Erfurt, with his collection of moralistic distichs. The third in terms of the number of quoted statements is the popular early modern educationist Juan Luis Vives. Based on other quoted Humanists and their works, it is possible to infer when the core of the work originated. Most frequently, Srnec used quotations from educational and moralistic handbooks, more rarely also from theatre plays with religious themes. The main aim of the publication of the collection was to prove that Czech proverbs could match not only Latin and Greek ones but also those in other living languages that had already been published for a rather long time. Unlike some educational Lutheran collections of proverbs, Srnec’s collection was not only to enlighten but also to entertain and to make the subject matter taught more pleasant for the students. Not only in that but also in the title chosen and the graphic design, it could have been inspired by the contemporary German collection of proverbs *Proverbialia dicteria* by Andreas Gartner. The circumstances of the collection’s origin are explained by the author in an extensive preface, in which he deliberately quotes a wide range of proverbs taken from Erasmus’s *Adagia*. A Czech translation of selected passages of the preface is attached to the article.

Keywords: Jakub Srnec of Varvažov – proverbs – *Adagia* – commonplace books – Neo-Latin literature

Když v roce 1582 Jakub Srnec či Srnovec vydával svou sbírku přísloví nazvanou *Dicteria*,¹ napsal v předmluvě, že pokud sám ví, jedná se o první dílo, které čtenáři přináší česká přísloví. Skutečně tomu tak bylo, nepočítáme-li některé starší rukopisné prameny. Jeho sbírka, v našich zemích hojně rozšířená, se stala zdrojem materiálu pro J. A. Komenského, Josefa Dobrovského a řadu pozdějších autorů a jazykovědců. Zatímco její další život je zmapován, nebylo dosud souhrnně pojednáno o pramenech, z nichž Srnec svou sbírku sestavil. V předmluvě Srnovec dále píše, že jej ke zveřejnění kromě pobídek přátel podnítilo i to, že v jiných zemích se taková

díla v poslední době hojně vydávají. Podíváme-li se na německy mluvící země, k jejichž tiskařské produkci měli čeští čtenáři tradičně nejužší vazbu, můžeme pozorovat dlouhou tradici již od Bebelových latinských překladů německojazyčných přísloví s příklady z antiky ve sbírce *Adagia germanica* (1508) přes první dolnoněmecké sbírky německých přísloví Antona Tunnicia (1513)² až po dvě základní velké sbírky přísloví Sebastianu Francka³ a Johanna Agricoly.⁴ Obě posledně jmenované, stejně jako celá řada dalších německojazyčných sbírek, byly značně ovlivněné učením Luthera a Melanctona. Když Srnec psal o nedávno vydaných dílech, mohl mít

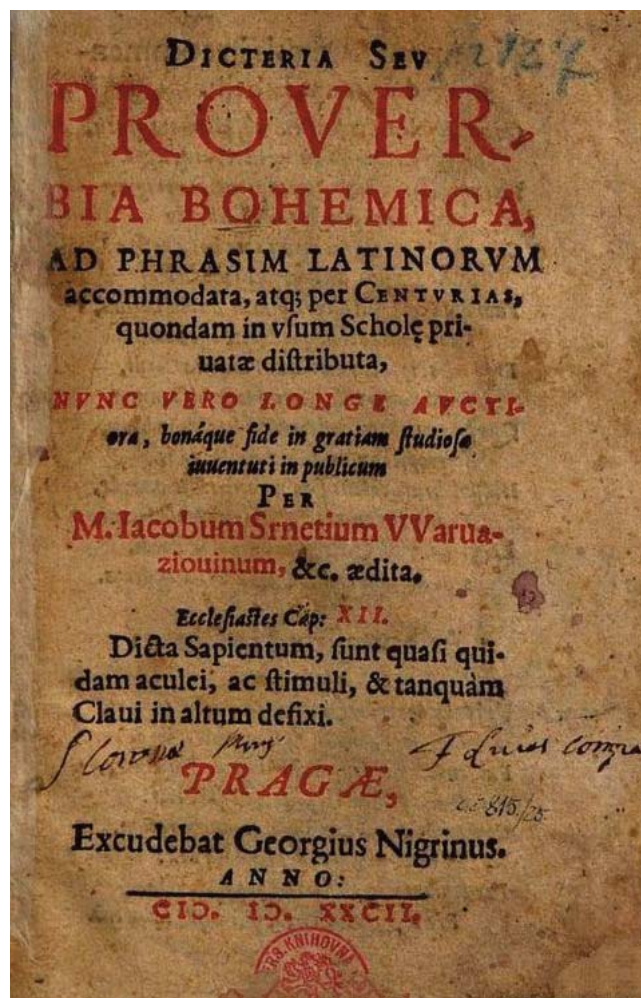
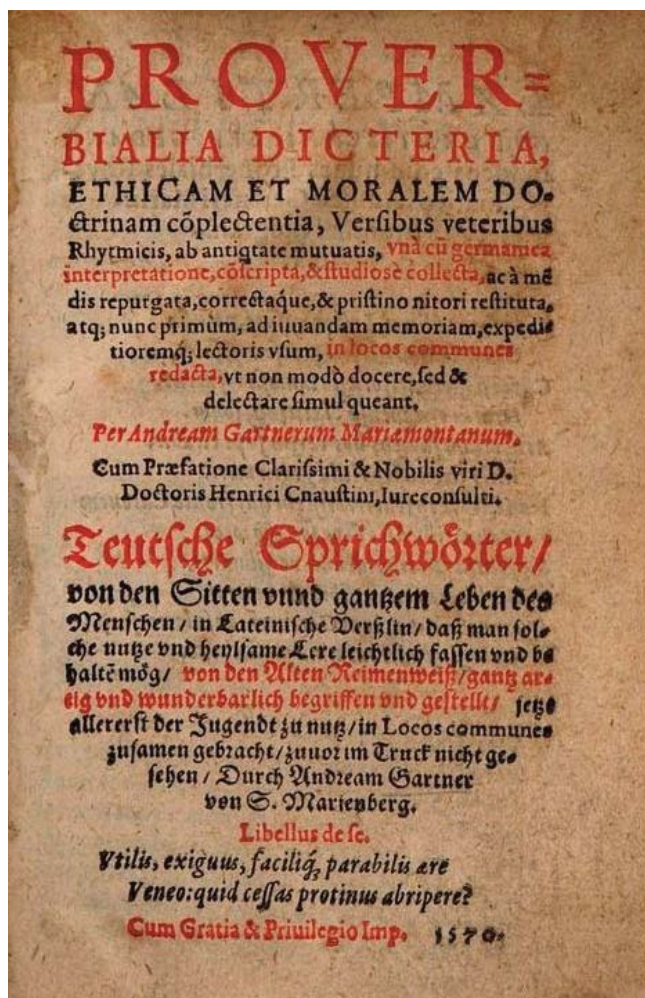
* Příspěvek vznikl v rámci projektu GA ČR 16-09190S: Podoby humanismu v literatuře českých zemí (1469–1622), řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR.

¹ Celým názvem *Dicteria seu proverbia Bohemica ad phrasim latinorum accommodata atque per centurias quondam in usum scholae privatae distributa*, v překladu *Česká rčení či přísloví se svými latinskými obdobami rozdělená na setiny pro potřeby soukromé školy*. Popis tisku KNIHOPIŠ 15642, 15643 a 15644 a, b, v databázi Knihoписu jsou také přístupné digitální kopie tisku. V českých a moravských knihovnách se dochovalo několik výtisků, z nichž zejména za povšimnutí stojí exemplář KNM 26 E 13, k němuž je přivázán rukopisný soupis českých přísloví Jana Blahoslava (poprvé jej vydal HANKA 1839, s. 39–74, jenž jeho text předtím poskytl Dobrovskému pro jeho slovník přísloví, nové vydání SPILKA 1970). Do budoucna by bylo zajímavé věnovat se důkladněji provenienci tisku s rukopisným přívazkem, iniciály na vazbě INS 1599 mohl mít Srncův zeť Joannes Neomestecenus, který se také psal Srnovec. V článku citujeme z exempláře z roku 1582.

² Původní německá přísloví jsou v tomto díle doplněna latinskými překlady v hexametrech.

³ Tato sbírka byla vydávána ještě v době vzniku *Dicterii*, o českých překladech v exempláři Franckových přísloví v Národní knihovně HANUŠ 1853, s. 126. Hanušovo pozoruhodné dílo nebylo dosud plně doceněno, zvláště s ohledem na recepci zahraničních sbírek přísloví a její doklady ve sbírce rukopisů a starých tisků Národní knihovny.

⁴ Základní informace REALLEXIKON 2003, s. 486–489 s. v. Sprichwort. O sbírkách *loci communes* MOSS 1996, BRILL 2014, s. 239–250.

na mysli například *Proverbialia dicteria, ethicam et moralem doctrinam complectentia* s podtitulem *Teutsche Sprichwörter* etc. Andrease Gartnera (1566),⁵ populární sbírku latinských a německých přísloví a citátů, která mohla inspirovat název jeho vlastní sbírky. Tento tisk v některém z pozdějších vydání mohl sloužit jako vzor i pro grafickou podobu titulního listu *Dicterii*.⁶

Otcem všech raně novověkých sbírek přísloví je ovšem Erasmus Rotterdamský a jeho *Adagiorum Chiliades*, zvané také zkráceně *Adagia*. Právě k němu se odvolávají autoři v předmluvách, jeho sbírka je zdrojem celé řady citací a zprostředkovatelem učnosti starořeckých autorů, jejichž citáty byly Erasmovými následovníky často přejímány právě z *Adagií*.⁷ Není to jediné Erasmovo dílo podobného druhu, např. v Čechách byl od poloviny 16. století velmi populární český překlad jeho sbírky latinských verzí citátů z řeckých autorů od Pavla Aquilinata (Vorličného) *Dicta Graeciae sapientum*.⁸ Pří-
mou návaznost na slavná *Adagia* pozorujeme i u Srnce z Varvažova, jenž Erasma považoval za svůj vzor a velmi ho ctil

(„ter maximus Erasmus“).⁹ Píše, že jeho dílo mu bylo inspirací pro rozdělení látky, sbírku totiž rozdělil na dekády centurií, což povzbuzuje paměť, v čemž napodobil Erasma, „jehož zlatá kniha *Adagií* je psána po centuriích, aby pilná mládež šla odtud tam jako po vyznačených stezkách“. Nechce se však rovnat jeho dílu, sám podle vlastních slov vytváří spis mnohem nižší úrovně. Co se týče uspořádání látky uvnitř jednotlivých oddílů, byl zde opět vzorem Erasmus, který svá přísloví řadí spíše volněji. Na začátku první centurie a později v některých začátcích dekád zařazuje Srnc přísloví o Bohu, dále však nelze vysledovat žádný promyšlený způsob uspořádání, jaký známe např. od Melancthona, jenž ve své rétorice řadí *loci communes* do tematických skupin¹⁰ a jehož vzoru následují i někteří luteránští autoři sbírek přísloví ze 16. století. Čtenáři *Dicterii* mnoho nepomáhá ani abecední rejstřík na začátku díla, který je de facto rejstříkem incipitů, pro věcné vyhledávání se tedy prakticky nedá použít.

Srncova sbírka vznikala jako učební pomůcka v době, kdy autor měl soukromou školu pro syny z urozených rodin¹¹ –

⁵ VD16 G 24 ad. O díle GRIESE 1999, s. 66–69.

⁶ Výraz „*dicteria*“ se objevuje v názvech sbírek přísloví poměrně zřídka, dalším známým příkladem jsou snad jen známá a často vydávaná *Dicteria septem sapientum*.

⁷ KISS 2008, s. 141–160. Autor si všimá i díla Bohuslava Hasištejnského a inspirace dílem Filipa Beroalda a jeho *Oratio proverbiorum* (1499).

⁸ O něm více HANUŠ 1853, s. 5–6, jednotlivá vydání eviduje Knihopis. Pro *Dicteria* však Srnc z tohoto překladu zřejmě nečerpal.

⁹ Za pokračovatele Erasma jej v doprovodné básni označil i Jan Rosacius: „... genius magni factus redivivus Erasmi/ tibi, Iacobe, se latenter intulit.“ (*Ad autorem*, s. 225).

¹⁰ *Rhetorices libri III.*, viz BRILL 2014, s. 242.

o jeho bývalých žácích si lze udělat přehled z dedikací prvních tří centurií, nejvýznamnější byli nepochybně Jan Bezdrůžický z Kolovrat, v době vydání sbírky předseda apelačního soudu, a Jan Vchynský z Vchynic, purkrabí karlístejnský. Srnec postupoval tak, že si k českým příslovím postupně zapisoval jejich výklad v latině a přidával latinské ekvivalenty nebo i citáty s nimi tematicky volněji spojené. Podle melanchthonských rétorických pravidel doplňoval i protiklady, a to jak české, tak latinské. Téměř u všech latinských variant uvádí in margine autora či zdroj citátu, u českých přísloví tak nečiní, i když jsou u některých autoři známi, je však možné, že v té době byla již přísloví zlidovělá.¹² Excerptoval latinská díla nejruznějšího druhu, která ho v průběhu let zaujala. Zčásti šlo o pedagogické a moralistní spisy, nepochybně také o nejruznější encyklopedie a florilegia, sbírky *loci communes*, založené z větší části na antických autorech, ale také na klasicích italské renesance.¹³ Nelze tedy usuzovat na to, že Srnec všechny citované autory četl. Některé citáty použil podle obsahové souvislosti i na dvou místech. Tak např. verše Eobana Hessa:

Ikaros a Faethón našli smrt, když ze střední cesty vylétli vzhůru, jednoho odneslo moře, druhého říční proud.¹⁴

přičinil k přísloví: Brzy vysedá na větvičku¹⁵ a Prvčice chce létati, než mu křídla dorostou.¹⁶

S jeho pedagogickou činností souvisí také přiřazování citátů z antických klasiků a z Bible k vybraným českým příslovím. Tuto pomůcku nepochybně využil při výuce nejmladších žáků, kteří neuměli dobře latinsky a bylo tedy nutno použít češtinu jako zprostředkovatelský jazyk. Podle vlastních slov však přísloví zařazoval i při výuce pokročilejších žáků pro zpestření hodiny, „aby se mohli vzdělávat hrou“. Z vlastní pedagogické zkušenosti věděl, že látku je třeba podat zábavně, proto do své sbírky zařazuje nejen poučné devízy, ale i jadrná lidová moudra, která bavila jeho žáky¹⁷ a nad nimiž se můžeme usmát i dnes. Zábavnou funkci přísloví a rčení zdůrazňovali i autoři doprovodných básní k *Dicteriím*. Ač se jedná o biblický námět, velmi světsky působí i ilustrace v iniciále prvního vydání, na níž je vyobrazen sedící Adam v ráji, jemuž Eva podává jablko ze stromu poznání. V pozdějším, typograficky méně kvalitním Nigrinově vydání z roku 1599 bylo toto vyobrazení nahrazeno neutrálně působícím rostlinným ornamentem. Svým více světským zaměřením se tak *Dicteria* liší od německých luteránských sbírek přísloví, které měly sloužit ke kultivaci mluveného

projevu a k poučení, často také duchovním jako zdroj materiálu při sestavování kázání. Z této skupiny se ovšem vymyká výše zmíněná Gartnerova sbírka, jež má zábavnost přímo v názvu¹⁸, což podtrhuje i výzdoba iniciály předmluvy vydání z roku 1570, kde nacházíme vyobrazení venkovské ženy a muže v objetí.

V latinských variantách k českým příslovím najdeme prakticky všechny autory klasického a pozdního římského období, nejpočetněji zastoupeni jsou Horatius a Terentius, řidčeji je citován Ovidius (nepochybně s ohledem na výchovné zaměření spisu jsou prakticky pomínuty jeho spisy o lásce, ale i *Proměny*, podobně je to i s Catullem¹⁹).²⁰ Řečtí klasikové jsou citováni v latinských překladech, nejčastější je Hésiodos v překladu Nicolaa Valle, Homér a Ezop a další autoři bajek v překladu Guilelma Goudana. Konkrétně se v citacích setkáme s těmito jmény: Vergilius, Horatius, Terentius, Hésiodos, Martialis, Ovidius, Aulus Gellius (na jeho *Noctes atticae* se Srnec odvolává i v předmluvě), Persius, Livius, Démostenés, Salustius, Plautus, Sókratés, Quintilianus, Aristotelés, Cicero, Publilius Syrus (jako P. Mimus), Seneca, Euripidés, Macrobius, Platón, Q. Curtius Rufus a jeho *Alexandreis*, Homér, Ausonius, Juvenalis, Isokratés, Propertius, Pindarus, Caesar, Valerius Maximus, Thales, Pythagorás (symbola), Lucianus, Anacharsis, Lysander, Varro, Epiktétos, Catullus.

Z pozdějších děl jsou velmi často citovaná tzv. Catonova disticha, která v Srncově době měla i svůj český překlad, starší od Jana Mantuana, novější od Pavla Aquilinata. Ze středověkých autorů uvádí Srnec jmenovitě pouze Alana ab Insulis, konkrétně cituje jeho *Liber de planctu naturae*,²¹ kromě toho však cituje celou řadu latinských přísloví, na která dnes pohlížíme jako na středověká, většinu z nich by bylo možné najít u Walthera. Označuje je in margine slovem „Proverbium“ (přísloví) nebo „Vulgas“ (lidová tradice). V případě proverbii se častěji jedná o rčení v próze, citace pod hlavičkou „Vulgas“ jsou většinou rýmované, ale toto dělení není důsledné. Právě tato složka, kromě některých českých přísloví, vnáší do sbírky prvek humoru a nadsázky.

Pro biblické citáty je nejčastějším zdrojem Nový zákon (evangelia, listy apoštola Pavla, někdy je uveden in margine Kristus jako autor citátu), ze Starého zákona cituje Srnec knihu Kazatel, Ezechiela, pátou knihu Mojžíšovu a další. Význam biblických rčení pro své dílo zdůraznil Srnec tím, že na titulní stranu díla otiskl parafrázi citátu z knihy Kazatel: „Dicta sapientum sunt quasi quidam aculei ac stimuli et tanquam clavi in altum defixi“²², již také rozvádí v básni ke čtenáři v závěru předmluvy.

¹¹ Životopisné údaje a starší literaturu k tématu uvádí RUKOVĚŤ 5, s. v. Srnec, s. 156–161, RUKOVĚŤ 6, s. 276 a LČL 2008, s. 320, Srnec z Varvažova, autor hesla Jaroslav Kolár. O sbírce přísloví nejobširněji J. Dobrovský v předmluvě k dílu *Českých přísloví sbírka*, Praha 1804, citujeme podle vydání Miroslava Heřmana DOBROVSKÝ 1963, s. 29–33 a dle Dobrovského později HANUŠ 1853, s. 30–32.

¹² Dobrovský kromě zlidovělých rčení z Dalimila poukazuje na podobnost s rčeními u Šimona Lomnického, Ctibora Tovačovského z Cimburka a Mikuláše Konáče, s. 31–32.

¹³ Některé z autorů uvádí sám v předmluvě, viz přílohu k článku.

¹⁴ „Icarus et Phaeton pereunt dum summa relictis/ affectant mediis, hic fluvio ille mari.“

¹⁵ DICTERIA 2.9.2. Číslování sbírky používáme ve formě centuria-decas-proverbium (centurie-dekáda-přísloví).

¹⁶ DICTERIA 3.9.8.

¹⁷ Pozdější badatelé některá dokonce označovali za pro žáky nevhodná (HANUŠ 1853, s. 31–32).

¹⁸ *Proverbialia dicteria, ethicam et moralem doctrinam complectentia, versibus veteribus rhythmicis, ab antiquitate mutuatis, una cum germanica interpretatione conscripta... per Andream Gartnerum Mariaemontanum. Teutsche Sprichwörter von den Sitten unnd gantzem Leben des Menschen in Lateinische Verslin etc.*

¹⁹ DICTERIA 3.4.2.

²⁰ Tak cituje *Amores* 2.2, aniž udává dílo (*Quaerit aquas in aquis* 1.1.6.) nebo u citátu z *Proměn* uvádí jako autora Vergilia (1.1.3).

²¹ DICTERIA 1.6.5. O recepci Alana v českém příslovnictví HANUŠ 1853, s. 5.

²² K 11, 12. Slova moudrých podobná ostnům a hřebíkům vbitým (kralický překlad).

Na jednom místě je zdánlivě citován výrok Jana Husa,²³ jeho jméno je však uvedeno in margine u citátu z Vergilia, ilustrujícího Husův osud.²⁴ Tyto citace doplňují české přísloví „Dostál až do kolku“, vysvětlené jako „Symbol vytrvalosti, jenž označuje stálost, již někdo zachovává, ač jej to ohrožuje na životě“.

Po stručném přehledu citovaných antických, biblických a středověkých autorit se budeme detailněji věnovat autorům raně novověkým. Citace z nich netvoří více než třetinu díla. I když bychom právem předpokládali, že nejcitovanějším bude Erasmus, není tomu tak, ovšem jen zdánlivě – Srnec přejímá celou řadu citací jiných autorů, které najdeme v *Adagiis*, a vděčí tedy Erasmovi za více, než by se dalo soudit z pouhé statistiky citovaných jmen. Pokud bychom se řídili přísnou statistikou, najdeme hned dva autory, kteří jsou více citováni. Prvním z nich je dnes prakticky neznámý Christophorus Aulaeus, zvaný také Christopher Im Hof, korunovaný básník a profesor poezie v Erfurtu.²⁵ Jeho sbírka moralizujících distichů, v té době velmi oblíbeného žánru, byla součástí vydání děl a sentencí Helia Eobana Hessa (jehož sentence Srnec také cituje, ale méně často), vytištěných poprvé roku 1551 a později ještě několikrát.²⁶ Vzhledem k svému zobecnujícímu obsahu se autoru *Dicterii* dobře hodila k jednotlivým příslovím moralizujícího charakteru.

Druhým nejčastěji citovaným autorem je Juan Luis Vives (lat. Ioannes Lodovicus Vives), populární raně novověký katalánský autor pedagogických a filozofických spisů. Co do popularity byl Vives ve své době srovnatelný s Erasmem a jeho myšlenky ovlivnily i Jana Amose Komenského. Srnec cituje nejen jeho vlastní výroky, ale i jeho parafráze výroků cizích.²⁷ Čerpá jmenovitě ze dvou Vivesových spisů – *Satellitium animi sive symbola* a *De institutione feminae christiana*. Obě díla vyšla poprvé roku 1524, ale dočkala se mnoha dalších vydání i po více než sto letech od svého vzniku.

Z raně novověkých básníků je dále častěji citován „křesťanský Vergilius“ Baptista Mantuanus a jeho *Parthenices*, dále *Disticha de moribus* florentského poety Michaela Verina. Pozoruhodná je absence italských renesančních myslitelů (Francisca Filelfa, Marsilia Ficina aj.), kteří se v jiných sbírkách vyskytují běžně.

Melanchthon a Luther jsou citováni zkráceně, první jako „Phil. M.“ (tři citáty), druhý pouhými iniciálami M. L. (jeden citát) – snad kvůli prodejnosti publikace, aby byla přijatelná i pro katolíky. Na druhou stranu je zde výslovně uveden Jan Hus, jak jsme již zmínili výše, což tuto teorii nepotvrzuje, obě autority mohly být citovány zkráceně jako notoricky známé.

Jak jsme již konstatovali výše, u citací autorů, vyskytujících se pouze v jednom exempláři, nelze mít naprostou jistotu, že Srnec excerpoval přímo z jejich díla. Přesto však, pokud se podíváme na seznam autorů a děl, který zařazujeme v závěru tohoto odstavce, můžeme obecně usuzovat na typ

literatury, která převážně sloužila k excerptaci – totiž pedagogické příručky, moralia a divadelní hry s náboženskou tematikou. Vzhledem k tomu, že většina níže citovaných titulů byla vydána v první polovině 16. století nebo krátce po ní a jedná se převážně o tisky z Lipska, Kolína nad Rýnem a Basileje, je možné se domnívat, že zdrojem pro citace těchto autorů byla nějaká starší příručka či sbírka citátů německé provenience. Podle let vydání použitých novolatinských děl by bylo možno také usuzovat na dobu vzniku sbírky. V takovém případě lze říci, že raně novověký materiál v ní obsažený dobou svého vydání nepřekračuje polovinu 16. století a základ sbírky tedy spadá do této doby nebo před ní. Níže uvedené tituly byly vydávány častěji a není proto možné identifikovat konkrétní vydání:

Pietas puerilis ex diversis doctorum monumentis collecta, ed. Adam Siber

Joachim Camerarius: Praecepta morum ac vitae accomodata aetati puerili

Hermann Schottenius: Confabulationes Tironum Litterariorum

Heinrich Bebel: Adagia germanica

Erasmus Alberus: Praecepta morum utilissima

Marcus Palingenius Stellatus: Zodiacus vitae

Sebaldus Heyden: Formulae puerilium colloquiorum

Johann Gast (pod pseudonymem Johannes Peregrinus Petrosellinus): Convivalium sermonum liber

Jacob Schoepper: Comoediae et tragoediae sacrae

Johann Reuchlin: Scenica progymnasmata (chorus zhudebněný Orlandem di Lasso)

Mezi raně novověkými autory jsou zastoupeni nejvíce humanisté z německy mluvících zemí, nepočteně také humanisté italské a španělské. Z celku se žánrově poněkud vymyká dílo Johanna Gasta, sestavené z příběhů, které je možno vyprávět při hostině. Jak už říká sám autor v titulu, jedná se však o poučné historie, nikoli o necudné příběhy.

Ze svých krajanů necituje Srnec nikoho, pouze sám sebe v této formě:

Srnetius: Incertum quicquid dubium est sic semper inepertum, Spem mage quam precium, si mediteris, habes.²⁸

Je nutné konstatovat, že se mezi Srncovými zdroji neobjevují žádné německojazyčné sbírky přísloví s latinskými ekvivalenty, ač byly v té době velmi rozšířené. Je otázkou, zda to bylo způsobeno tím, že autor neovládal němčinu, nebo tím, že měl k tomuto jazyku negativní postoj podmíněný dobovým českým nacionalismem. Toto tvrzení bychom mohli doložit zařazením přísloví, které svým protiněmeckým zněním připomíná některé zlidovělé části Dalimilovy kroniky:

²³ DICTERIA 3. 7. 8.

²⁴ „Constitit inperterritus ille.“ (Aen. 770), k němu se pojí neidentifikovaný citát: „Concidit hic perstans in religione Tonantis fortis athleta Dei.“

²⁵ FLOOD 2006, s. 104.

²⁶ Christophori Aulaei Erphurdiani, *Poetae Laureati, Distichorum Moralium liber*, součást titulu *Helii Eobani Hessi, Poetae Germani Operum Flores ac sententiae insigniores... opera Christophori Aulaei... Accesserunt eiusdem Aulaei Christianae precatones... Item Distichorum moralium liber*, Frankfurt, Chr. Egenolf 1551.

²⁷ „Lud. Vives ex Suetonio“ apod.

²⁸ DICTERIA 3. 9.7.

Mol v drahém rouše, živá ryba na suše, vlk mezi kozami, žák mezi pannami, kozel v zahradě, Němec v České radě, muž tomu každý rozuměti, že ty věci bez škody nemohou býti.²⁹

Německé sbírky přísloví nejsou zmiňovány ani v předmluvě, ani v doprovodných básních. Z těch jasně zaznívá srovnání českých přísloví s řeckými a latinskými ve prospěch českých,³⁰ dále je zmíněno, že už i barbarské národy se chlubí svými příslovími,³¹ jinde se v podobném kontextu zmiňují Italové a Francouzi.³²

Není bez zajímavosti, že v Horného adaptaci *Dicterii*,³³ kterou roku 1705 vydal klementinský tiskař Vojtěch Jiří Koniáš, otec nechvalně známého kazatele, je pasáž o Němci vypuštěna a její místo v textu zaujímá odkaz na původní vydání „vide antiquam editionem“. Jsou také vypuštěny latinské citace a ponechán pouze stručný latinský překlad přísloví, někde doplněný o citaci „nezávadného“ autora, např. Caesara. Se jmény raně novověkých humanistů, vesměs nekatoликů, které cituje Srnec, se pochopitelně nesetkáme.

Srovnáme-li *Dicteria* Jakuba Srnce z Varvažova s dalšími známými evropskými sbírkami přísloví z té doby, dojdeme nutně k závěru, že se jedná nejen o sbírku českých přísloví s latinskými ekvivalenty, založenou na českojazyčných předlohách, ale navíc má toto dílo funkci jakéhosi florilegia, sbírky latinských citátů k jednotlivým tématům, použitelného jako pedagogická pomůcka pro zpestření výuky jazyka. Tuto bohatou latinskou dokladovou část ostatní soudobé sbírky přísloví postrádají. Liší se také v obsahu doprovodných textů. Zatímco doprovodné básně německých sbírek přísloví jsou obvykle doporučující, v básních, kterými provází Srncovo dílo jeho literární přátelé, zaznívá velmi silně tón obranný, kromě pochvaly díla samého cítí čeští humanisté potřebu zdůvodnit, proč přísloví v českém jazyce vychází, a kromě složky zábavné zdůrazňují zejména roli naučnou, již představují právě latinské citáty. Možná i proto je latinská část *Dicterii* tak obsáhlá. V budoucnu by si *Dicteria*, která v sekundární literatuře bývají často neprávem opomíjena ve prospěch prací Blahoslava a Komenského, zasloužila větší pozornost badatelů.

Jako přílohu tohoto příspěvku připojujeme český překlad vybraných částí Srncovy latinské předmluvy k *Dicterii*, věnované Janu Bezdrůžickému z Kolovrat a Janu Vchynskému ze Vchynic a Nalžova. V dosavadní literatuře byla dosud málo využita, malý úryvek v originále citoval Josef Dobrovský v úvodu svého díla *Českých přísloví sbírka*. Předmluva je poměrně rozsáhlá a obsahuje pasáže plné rétorických period, obecných úvah a lichotek mecenášům, my však vybíráme ta místa, která osvětlují autorův záměr přísloví vydat a postupy jeho práce. Kromě košatých souvětí je pro před-

mluvu typické časté a záměrné užívání přísloví, která jsou na některých místech řazena efektně za sebou. Autor u nich, na rozdíl od přísloví citovaných ve sbírce samé, neuvádí zdroj, pouze je vyznačuje kurzívou nebo slovně (výrazy typu: jak se říká, jak básník elegantně napsal apod.). Velká část z nich je převzata z Erasmových *Adagií*.

Příloha:

Krásně i pravdivě napsal Horatius o básnících, že chtějí čtenářům zároveň prospět a také je pobavit.³⁴ Toto rčení se hodí i na jiné spisovatele, jako je nejmoudřejší Šalamoun, autor přísloví, velmi učený Erasmus Rotterdamský se svými *Adagií* a Ezop se svými poučnými bajkami. A také Aulus Gellius a jeho *Noctes Atticae*, naplněné rozmanitou učeností, komentáře Alexandra de Alexandro ve vynikajících knihách *Dierum genialium*;³⁵ Macrobius o příjemné rozmanitosti věcí,³⁶ Plinius o podivuhodné povaze věcí,³⁷ zdatný spisovatel Galeotto Marzio o obecné učenosti³⁸ a mnozí další, jejichž inspirativní spisy zanechané potomkům známe a čteme. Ti všichni stanovili své práci jediný cíl – dokázat lidi povzbudit a pobavit a v neposlední řadě také zanechat po sobě budoucím generacím památku. Dokázali, že ve své době žili a svá jména a bádání odkázali budoucnosti, jak se vši vážností píše Gaius Sallustius v úvodu svého spisu o Catilinově spiknutí těmito slovy: „Všichni lidé, kteří chtějí předčít ostatní živočichy, se musí velice snažit, aby neprožili život v tichosti, jako dobytek, který příroda stvořila tak, že poslouchá jen svůj žaludek.“ A o něco dále: „Správnější než to mi připadá snažit se získat slávu nadáním než silou, a protože život, kterým jsme byli nadáni, je krátký, je třeba dosáhnout, aby památka na nás měla co nejdelší trvání.“ A uzavírá: „Ten podle mého názoru opravdu plodně žije a užívá plody svého ducha, kdo je zaměřen na nějaký úkol a snaží se vykonat nějaký slavný čin či získat svým uměním a vzděláním slávu.“ Tolik Sallustius. Oni [výše uvedení autoři – pozn. překl.] vytvořili ve svém oboru závažná a vynikající díla, my však pro nedostatečnost nadání přinášíme pouze plody naší neumělé učenosti,³⁹ určené jenom žákům ze vznešených rodin, které jsme kdysi vyučovali. Oni psali o vznešených věcech, my jsme sebrali ty nízké, a navíc v mateřském jazyce, tedy vzniklé doma. Důvod jejich vzniku byl tento: Když se mi v minulých letech naskytl čas a na radu dobrých mužů a přátel jsem si doma založil soukromou školu, abych učinil zadost své povinnosti vůči žákům a dodal jim impuls k tomu, aby bažili po vzdělání, veden štědrostí a podporou jejich rodičů, začal jsem sbírat česká přísloví a přidávat k nim podle smyslu latinská. Zastrášen obtížností toho úkolu a vida různé těžkosti, nějaký

²⁹ DICTERIA I. 6. 2.

³⁰ „... tuae flores mirabere linguae/ dixeris hic Graios, dixeris hic Latios“ (Šimon Proxenus *Lectori Bohemo*, s. 223).

³¹ „... plurima barbaricum iacet proverbium vulgus“ (*Epigramma authoris in commendationem libelli*, A1b).

³² „Italus inde suum iactat Gallisque leporem“ (ibidem).

³³ KNIHOPIS 15645.

³⁴ Horatiovské „docere et delectare“ se objevuje u Gartnera přímo v nadpisu díla, viz výše.

³⁵ Alessandro D'Alessandro (1461–1523), neapolský humanista, autor díla *Genialium dierum libri VI., varia ex recondita eruditione referti*, což je obsáhlý soubor *loci communes* a komentářů k vybraným pasážím z antických autorů, vydávaný až do 17. století.

³⁶ Macrobius, pozdně antický autor a jeho spis *De verborum Graeci et Latini differentii vel societatis*.

³⁷ Plinius starší a jeho encyklopedické dílo *Naturalis historia*.

³⁸ Galeotto Marzio (1427–1497), italský humanista působící v době Korvínově v dnešní Bratislavě, historik, lékař a astronom, mj. autor spisu *De doctrina promiscua* (1490/91).

³⁹ V originále „crassa Minerva“, ADAGIA I.1.37.

čas jsem se toho úkolu vzdal a odložil jej v domnění, že se ho mezitím ujme někdo jiný, kdo bude mít víc času. Ale poté, co jsem u nás nikoho takového neviděl, kdo by se o to pokusil, jsem se na naléhání dobrých přátel vrátil k svému předsevzetí a vrátil jsem se k přepracování celé věci. Uvažoval jsem, že je to nová věc, u nás Čechů dosud nevyzkoušená, a v duchu jsem si umínil, že jako první se do toho pustím,⁴⁰ a to hlavně proto, že téměř všechny ostatní sousední národy se chlubí, že ve svých jazycích mají některá zvláštní a jedinečná přísloví, a tak jsem si pomyslel, proč bych já nemohl [vydat] rčení používaná v našem mateřském jazyce, nepochybně velmi vybroušená a vtípná, když vidím jiné v mnohých podobných předjíždět na bílých koních⁴¹...

K tomu se přidalo toužebné přání mých žáků, kterých jsem měl tehdy ze šlechtických a urozených rodin mnoho, a projevy štědrosti jejich rodičům, jimž jsem neměl právo to odmítnout, abych nebyl obviněn, uznán vinným a odsouzen z prohřešku nezavrženíhodnějšího ze všech, totiž z nevděčnosti, nejen lidmi, ale hlavně Bohem Nejlepším Největším. Abych učinil zadost svým žákům, jejich rodičům a také uspokojil naléhání dobrých přátel, rozhodl jsem se tedy touto cestou vyjádřit svou vděčnost za jejich přání a žádosti. Také jsem se obával, aby se této příležitosti najednou nechopil někdo jiný.

[...]

Nyní by se snad slušelo říci, co se hodí k tématu, totiž o původu, použití, případnosti, vlastnostech a odlišnostech přísloví a dalších věcech, kdybych ovšem dobře nevěděl, že k tomuto tématu existují pojednání největších učenců, a kdybych k nim chtěl něco dodat, měli by mě lidé za člověka, který chce ohřívát starou polévku⁴² nebo opravovat Apellův obraz. Co však podle mého názoru čtenáři budou chtít o věci znát, je vysvětlení, jakou hodnotu mají česká přísloví. Věc je však natolik zřejmá, že by přidával záře slunci, kdo by o ní chtěl říci více.

[...]

Rčení, která se v naší mateřské řeči vžila jako přísloví, lahodně znějí, jsou příjemná, vážná i plná učenosti a mohou se měřit s krásou jiných jazyků. Často je v jejich slovech jakási vznešenost, vtípná zkratka zrozená z příběhů nábožných i světských, z praktických zkušeností a odporovaná z řeči moudrých. Všechna jsou nadmíru oblíbená, použijí-li se ve správný čas na správném místě, a jejich užití není vyhrazeno jenom prostému lidu, ale i těm nejvýše postaveným a nejučenějším a (dodejme) nejmoudřejším mužům, kteří je často používají a vždy používali. Ale abych nemluvil rozvláčně a nezdálo se, že snad se snažím, jak se říká, vyhnout svému domu,⁴³ nebo nevykládal obsírněji, než si věc žádá, za to se přimlouvám moje každodenní zkušenost. Bude mi stačit, když se čtenářům a zejména vzdělané mládeži, jejímuž blahu jsem sloužil, zalíbí tato má práce, kterou jsem vykonal, když jsem shromáždil a popsal sentence. Nebude nic, co by naší práci,

jakkoli jednoduché, mohl někdo závidět, protože ne všechno voní po Kleantově lampičce,⁴⁴ *stavíme tedy* (jak praví přísloví) *hradby podle našich možností*,⁴⁵ jen když to děláme s chutí, (a jak se říká) nebezpečí hrozí od Kára,⁴⁶ a rozhodli jsme se to vykonat. Vydal jsem tedy [spis] po stovkách a desítkách, protože jde o lepší uspořádání, které usnadňuje zapamatování, takže je jednodušší cokoli poznamenat a najít. Napodobil jsem v tom třikrát největšího Erasma Rotterdamského, jehož zlatá kniha o příslovích je také psána po stovkách, aby vzdělaná mládež byla vedena odtud až tam jako po cestě.

Prameny:

ADAGIA: *Desiderii Erasmi Rotterodami Adagiorum chiliades*. Různá vydání a názvy. Číslování citováno podle rejstříku Universiteit Leiden:

<http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/ErasmusAdagia>.

SRNEC 1582: *Dicteria seu proverbia Bohemica ad phrasim latinorum accommodata atque per centurias quondam in usum scholae privatae distributa*. Pragae: Georgius Nigrinus 1582. (Knihopis 15642, digitální kopie: www.knihopis.cz)

GARTNER: *Proverbialia dicteria, ethicam et moralem doctrinam complectentia, versibus veteribus rhythmicis, ab antiquitate mutuatis, una cum germanica interpretatione conscripta...* per Andream Gartnerum Mariaemontanum. Teutsche Sprichwörter von den Sitten unnd gantzem Leben des Menschen in Lateinische Verslin etc. Frankfurt: Haeredes Egenolfi 1570. (VD16 ZV 6322 včetně digitální kopie)

AULAEUS: *Christophori Aulaei Erphurdiani, Poetae Laureati, Distichorum Moralium liber, součást titulu Helii Eobani Hessi, Poetae Germani Operum Flores ac sententiae insigniores...* opera Christophori Aulaei... *Accesserunt eiusdem Aulaei Christianae precatationes...* Item *Distichorum moralium liber*. Frankfurt: Chr. Egenolf 1551. (VD16 E 1440 včetně digitální kopie)

Literatura:

BRILL 2014: FORD, Philipp – BLOEMENDAL, Jan – FANTAZZI, Charles (edd.). *Brill's Encyclopaedia of the Neo-Latin World*. Leiden: Brill, 2014.

DOBROVSKÝ 1963: HEŘMAN, Miroslav (ed.). *DOBROVSKÝ, Josef. Spisy a projevy. Českých přísloví sbírka*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963.

FLOOD 2006: FLOOD, John L. *Poets laureate in the Holy Roman Empire: a bio-bibliographical handbook. Vol. 1., A–C*. Berlin: Walter De Gruyter, 2006, s. 104.

GRIESE 1999: GRIESE, Sabine. *Salomon und Markolf – Ein literarischer Komplex im Mittelalter und in der frühen Neuzeit: Studien zu Überlieferung und Interpretation*. Tübingen: Max Nimeyer Verlag 1999.

⁴⁰ V originále „hanc glaciem proscinderim“, doslova „prosekám ten led“, Ciceronské rčení vysvětlené v ADAGIA 3.9.95.

⁴¹ V orig. „albis equis praecedere“, Horatiovské rčení, ADAGIA 1.4.21.

⁴² V originále „cramben recoquere“, doslovně „převařovat zeli“, volněji podle výkladu v ADAGIA 1.5.38. (Crambe bis posita mors).

⁴³ V originále úsloví z Terentia „praeter casam fugere“, ADAGIA 1.5.3.

⁴⁴ V orig. „sub Cleantis lucerna“, výrok z Varrona, ADAGIA (1.7.72), označuje pečlivé studium nějaké věci. Autor omlouvá svou malou pečlivost při tvorbě díla.

⁴⁵ Citát z Plauta, ADAGIA (1.7.62).

⁴⁶ V orig. „in Care periculum“ opět ADAGIA (1.6.14), označuje věc nevalné hodnoty vystavenou nebezpečí.

HANKA 1839: HANKA, Václav. Přísloví česká — Ze starého rukopisu. *Časopis českého muzea* 3, 1839, s. 39.

HANUŠ 1853: HANUŠ, Ignác Jan. *Literatura příslovnictví slovanského a německého, či předchůdcové Fr. Lad. Čelakovského v „Mudrosloví národu slovanského v příslovích“*. Praha: Jaroslav Pospíšil, 1853.

SPIILKA 1970: ČERVENKA, Matěj – SPIILKA, Josef (edd.). BLAHOSLAV, Jan. *Česká přísloví*. Praha: Odeon, 1970.

KISS 2008: KISS, Farkas Gábor. Latin Dedications in Hungary and the Use of Adages. In: BOSSUYT, Ignace (ed.) et al. *Supplementa Humanistica Lovaniensia XXIII. „Cui Dono Lepidum Novum Libellum? “: Dedicating Latin Works and Motets in the Sixteenth Century*. Leuven: Leuven University Press, 2008, s. 141–160.

KNIHOPIS: *Knihopis českých a slovenských tisků* – dostupný online v databázi www.knihopis.cz

LČL 2008: MERHAUT, Luboš (ed.) et al. *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. Díl 4. S – Ž*. Praha: Academia, 2008.

MOSS 1996: MOSS, Ann. *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

REALLEXIKON 2003: BRAUNGART, Georg (ed.) et al. *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft: Neubearbeitung des Reallexikons der deutschen Literaturgeschichte. Band 3. P – Z*. Berlin: Walter De Gruyter, 2003.

RUROVĚŤ: TRUHLÁŘ, Antonín – HRDINA, Karel – HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan. *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě: Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae. Sv. 1–6*. Praha: Academia, 1966–2011.

VD 16: Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts, online: https://opac-plus.bib-bvb.de/TouchPoint_touchpoint/start.do?SearchProfile=Altbestand&SearchType=2

Mgr. Marta Vaculínová, Ph.D.
Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.
Kabinet pro klasická studia
oddělení novolatinských studií
Na Florenci 1420/3, Praha 1
vaculinova@ics.cas.cz